

İSLAM FELSEFESİNDE AÇLIĞA ÖVGÜ: ERZURUMLU İBRAHİM HAKKI ÖRNEĞİ

Praise for Hunger in Islamic Philosophy: A Sample of Erzurumlu
İbrahim Hakki

Yrd. Doç. Dr. Aytekin DEMİRCİOĞLU¹

ÖZET

İslam düşüncesinde üç durum övülmüştür. Bunlar az yemek, az uyumak ve az konuşmaktır. Bunların zıddı olan çok yemek, çok uyumak ve çok konuşmak ise yerilmiştir. İslam'ın en temel kaynakları olan Kur'an ve sünnette bu üç davranma biçimiyle ilgili çok sayıda ayet ve hadis bulunduğu için, bu üç davranma biçimi birer ilke haline dönüşmüştür. Daha çok tasavvuf felsefesinde benimsenen bu ilkeler, dini açıdan konumunu yükseltmek isteyen kişilerin ilk uyması gereken kurallar bütünü olarak kabul edilmiştir. On sekizinci yüzyılda yaşamış Türk İslam düşünürü Erzurumlu İbrahim Hakki da ünlü eseri Marifetname'de bu ve benzer konulara temas etmiştir. Bu çalışmada özel olarak yukarıda bahsedilen üç ilke arasından 'az yemek' kavramı ele alınmıştır. Bu kavram Erzurumlu İbrahim Hakki tarafından Marifetname'de 'açlık' olarak adlandırılmıştır. Bu çalışmada kısaca temel İslam kaynaklarındaki 'az yemek' konusundaki referanslara değinilmiştir. Ardından Erzurumlu İbrahim Hakki'nin bu konudaki düşünceleri Marifetname bağlamında ele alınmıştır. Çalışmanın niteliği gereği içerik analizi ve veri yorumlama teknikleri ana yöntem olarak benimsenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Marifetname, Açlık, Tokluk, İslam, Tasavvuf, Felsefe

ABSTRACT

Three things are praised in Islamic thought: these are eating less, sleeping less and speaking less. In contrast with these, eating more, sleeping more and speaking more are devaluated. Since there are so many ayahs and hadiths regarding these three ways of behavior in Koran and Sunnah which are the most basic sources of Islam, these three ways of behavior have turned to be a principle. Mostly adopted by Sufism idealism, these principles are regarded as the body of rules that should firstly be obeyed

¹ Sinop Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü,
demircioglu.aytekin@gmail.com.

by the people who would like to raise their level in religion. Turkish Islamic thinker Erzurumlu İbrahim Hakkı, who lived in the eighteenth century, mentioned about these issues in his famous work “Marifetname” as a religious person. In the current study, the concept of “eating less” out of the tree behaviors was investigated. This concept was named as “hunger” in Marifetname by Erzurumlu İbrahim Hakkı. In this study, the references with regard to “eating less” in Islamic sources were put forward. The views of Erzurumlu İbrahim Hakkı were investigated in the context of Marifetname. Content analysis and data analysis techniques were used as the main method in terms of the quality of the study.

Keywords: Marifetname, Hunger, Fullness, Islam, Sufism, Philosophy

GİRİŞ

Erzurumlu İbrahim Hakkı'nın Hayatı Ve Eserleri

Hak şerleri hayr eyler

Zannetme ki gayr eyler

Mevla görelî neyler

Neylerse güzel eyler

Dörtlûğü dillere pelesenk olan Erzurumlu İbrahim Hakkı (Koçin, 1990: 54), 18 Mayıs 1703'te (h. 1115, Muharrem ayının ilk Cuması) Erzurum'a bağlı Hasankale ilçesinde dünyaya gelmiştir (Çelebioğlu, 1988: 1). İbrahim Hakkı, Marifetname'de kendi doğumu ile ilgili şu beyiti dile getirmiştir²:

Hicretin tarihi bin yüz on beş oldu ol bahar

Kal'a-yı Ahsende İbrahim Hakkı doğdu zâr

İbrahim Hakkı henüz dört beş yaşlarındayken okumaya başlamıştır. Yedi yaşına geldiğinde ise ailesinin imkânları müsait olduğu için devrinin tanınmış hocalarından özel dersler almaya başlamıştır. Daha sonra eğitimini tamamlamak üzere Siirt'in Tillo ilçesinde bulunan İsmail Fakirullah'ın yanına gitmiştir. Otuz dört yaşına geldiğinde hocasının torunu ile evlenmiştir. Birkaç yıl sonra 1740'ta İstanbul'a gitmiş ve buradaki kütüphanelerde çok kıymetli çalışmalar yapmıştır.³

Erzurumlu İbrahim Hakkı ilme düşkün ve soylu bir aileye mensuptur. Ailesi, baba tarafından on birinci yüzyılın akıncı Türklerine kadar dayandırılmaktadır. İbrahim Hakkı'nın ataları bilgin ve din adamı olarak önce

² akt: M. KAZAR (2001). *Erzurumlu İbrahim Hakkı: Hayatı Kişiliği ve Eserleri*. Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı: 16, Erzurum

³ A. KOÇIN (Kasım 1990). *XVIII. Yüzyılın Ünlü Düşünür ve Bilim Adamı: Erzurumlu İbrahim Hakkı*. Bilim Teknik Dergisi, s.54

Bağdat sultanının hizmetine girmişler, Moğol istilasından sonra ise Fırat bölgesine göç etmişlerdir. Son olarak da Erzurum'a ve Hasankale'ye yerleşmişlerdir.⁴

İbrahim Hakkı, 1763'te tekrar Tillo'ya gitmiştir. Burada şeyhinin çocukları tarafından babalarının halifesi olarak karşılanan İbrahim Hakkı ömrünün son dönemlerini burada geçirmiştir. İbrahim Hakkı, 22 Haziran 1780'de (19 Cemaziyelahir 1194) Tillo'da vefat etmiş ve şeyhi İsmail Fakirullah'ın yanına defnedilmiştir.⁵

İbrahim Hakkı Arapça, Türkçe ve Farsça olmak üzere çok sayıda nesir ve şiir yazmıştır. Çeşitli çalışmalarda ona isnad edilen eserlerin sayısı otuz dokuza kadar çıkarılmakla birlikte kendisi bu konuda on beş eserin ismini vermiştir. Buna göre Erzurumlu İbrahim Hakkı'nın eserleri şunlardır (Aydın, 1992: 7):⁶

Divan (İlahiname) (1755)

Marifetname (1756)

İrfaniye (1761)

İnsaniye (1763)

Mecmuatü'l – Maani (1765)

Tuhfetü'l – Kiram (1767)

Nuhbetü'l – Kelam (1768)

Meşakiku'l – Yuh (1771)

Sefine-i Nuh (1773)

Kenzü'l – Futûh (1774)

Definetü'r – Ruh (1775)

Ruhu'ş – Şuruh (1776)

Ülfetü'l – Enâm (1776)

Urvetü'l – İslam (1777)

Hey'etü'l – İslam (1777)

⁴ H. ALTINTAŞ (1981). *Marifetname'de Tasavvuf*. İstanbul: Cimtay Matbaası, s.25

⁵ Ş. FAZLIOĞLU (Trh.) *Ta'lim ile İrşâd Arasında: Erzurumlu İbrahim Hakkı'nın Medrese Ders Müfredatı*, s. 4– 5,

Web: http://www.ihsanfazlioglu.net/Sukran_Fazlioglu/Erzurumlu_Ibrahim_Ders_Mufredati.pdf, 11.12.2013

⁶ A. AYDIN (1992). **İbrahim Hakkı'nın Hayatı** (Marifetname içinde). İstanbul: Mehdi Yayınları, s.7.

İslam Düşüncesinde Az Yemenin Övülmesi

İslam düşüncesinin en temel bilgi kaynağı olan Kur'ân-ı Kerim'de yeme içme konusuna çok basit bir kıstas getirilmiştir. Buna göre yüce Allah, A'raf suresi otuz birinci ayette, “Ey Âdemoğulları! Her mescitte ziynetinizi takının (güzel ve temiz giyinin). Yiyiniz, içiniz fakat israf etmeyiniz. Şüphesiz Allah israf edenleri sevmez.”⁷ şeklinde bir ölçüt ve uyarı vermiştir. Ayette insanlara yemek yeme ve içmenin serbest olduğu ancak israf etmenin yasak olduğu söylenmektedir. Bu, basit düzeyde anlaşılabilir bir ayettir. Ancak ayette israf etmenin ne demek olduğu tanımlanmadığı için, *israf* kavramı ve buna bağlı olarak ayetin anlaşılması için başka kaynaklar tarafından şerh edilmesi gerekmektedir.

İsraf, sözlüklerde, “gereksiz yere para, zaman, emek vb.ni harcama, savurganlık, tutumsuzluk” şeklinde tanımlanmaktadır.⁸ Ancak kanaatimizce bu tanım muğlâk ve israfın ne olduğunu açıklamaktan uzaktır. Çünkü ‘gereksiz yere’ ifadesinin kime göre olduğu belirsizdir. Dolayısıyla birisi için gereksiz olan bir harcama, başka biri için çok gerekli olabilmektedir.

Öyleyse başka bir açıklamaya daha ihtiyaç vardır. Bu açıklama, İslam'ın ikinci temel kaynağı niteliğindeki sünnetten (hadislerden) gelmiştir. Hz. Peygamber bir hadisinde hem bu ayetteki israf kavramına açıklık getirmiş, hem de yeme ve içmenin ölçüsünü daha ayrıntılı açıklamıştır. Buna göre (Mikdam İbn Ma'dikerb'den rivayetle), “Resûlullah aleyhissalâtu vesselâm buyurdular ki: “Âdemoğlu, midesinden daha şerli bir kap doldurmaz. Âdemoğluna belini doğrultacak birkaç lokmacık yeterlidir. Ancak (nefsinin galebesiyle) illa da (mideyi doldurma işini) yapacaksa bari onu üçe ayırsın: Üçte birini yemeğe, üçte birini suya, üçte birini de nefesine (tahsis etsin, üçte birden fazlasına yemek koymasın).”⁹

Hadisin verdiği ölçüte göre insanın midesinin üçte birinden fazlasını dolduracak şekilde yemek yemesi israf sayılmaktadır. Bu hadise göre insanın yediği ve içtiğinin toplamı midenin üçte ikisinden fazla olmamalıdır. Diğer bir deyişle midenin üçte biri sürekli boş kalmalıdır. İfadeyi daha da sadeleştirecek olursak, insan hiçbir zaman tam doyacak kadar yemek yememelidir. Öyleyse İslam midenin sürekli olarak üçte birinin boş kalmasını yani kısmen açlığını övmekte, bundan daha fazla yemeği ise yasaklamaktadır.

Kur'ân'da yemek yeme ile ilgili çok sayıda ayet vardır ama bunların büyük çoğunluğu yemek yemenin niceliksel ölçütlerine ilişkin olmayıp daha

⁷ Kur'ân: 7/31

⁸ TDK, 2013

⁹ Tirmizi, Zühd 47: 2381; İbn Mace, Et'ime 50: 3349

ziyade kimlerin hazırladığı yemeklerin yenilebileceği,¹⁰ Allah adına kesilmeyen hayvanların yenilemeyeceği¹¹ ve geçmiş kavimlerin yeme içme hususlarıyla ilgili örnekler¹² vb. durumları içermektedir.

Yeme içmenin niceliksel ölçütlerine ilişkin bilgiler daha çok hadisler aracılığı ile aktarılmıştır. Konu ile ilgili olarak Kütüb-ü Sitte'de geçen bu hadislerden bazıları şunlardır:¹³

3863 - Hz. Ebu Hureyre'den rivayetle: "Resûlullah aleyhissalâtu vesselâm kâfir bir misafir ağırlamıştı. Derhal onun için bir keçinin sağılmasını emretti. Keçi sağıldı. Kâfir sütünü içti. Sonra diğer bir keçinin daha sağılmasını emretti. (Adam doymadı). Bu suretle tam yedi keçinin sütünü içti. Adam yatıp, sabah olunca Müslüman oldu. Resûlullah aleyhissalâtu vesselâm bir keçi sağılmasını emretti. Sütünü adam içti, sonra ikinci bir başka keçi daha sağıldı. Fakat bunun sütünü tamamen içemedi. Bunun üzerine Resûlullah aleyhissalâtu vesselâm: 'Mü'min bir mideye içer, kâfir ise yedi mideye içer' buyurdular."¹⁴

3864 - Ebu Hureyre'den rivayetle: "İki kişinin yiyeceği üç kişiye de yeter. Üç kişinin yiyeceği de dört kişiye yeter."¹⁵

3865 – Bu hadis ile ilgili Müslim ve Tirmizi'de geçen bir başka rivayet Cabir'den olup şöyledir: "İki kişilik yiyecek dört kişiye de yeter, dört kişilik yemek sekiz kişiye de yeter."¹⁶

3866 - İbn Ömer'den rivayetle: "(Bir zat) Resûlullah aleyhissalâtu vesselâmın yanında öğürmüştü, ona: 'Öğürmeni bizden uzak tut. Zira dünyada insanların en çok doymuş olanları, Kıyamet günü en çok aç kalacak olanlardır' buyurdular."¹⁷ Benzer ayet ve hadislerle İslam'ın iki temel kaynağı olan Kur'ân ve sünnette çok yemek yasaklanmıştır. Bununla birlikte yeme içme adabı ve usullerine ilişkin de çok sayıda ayet ve hadis olmasına rağmen konumuzla doğrudan ilintisi olmadığı için bunlara değinilmemiştir.

İbrahim Hakkı'nın Açlık Ve Az Yemek İle İlgili Düşünceleri

Erzurumlu İbrahim Hakkı, Marifetname'nin bir bölümünü *az yemek, az uymak, az konuşmak, uzlet, zikir* ve *fikir*den oluşan altı başlığa ayırmıştır. Bunlardan az yemenin gerekliliğini ise kendi içinde sekiz kısımda

¹⁰ Kur'ân: 5/5

¹¹ Kur'ân: 6/121

¹² Kur'ân: 18/77

¹³ Web: <http://kutubusitte.com/Hadisler/yiyecekler.htm>, 11.12.2013

¹⁴ Buhari, Et'ime 12; Müslim, Eşribe 186: 2063; Muvatta, Sıfatu'n-Nebi 10, 2: 924; Tirmizi, Et'ime 20: 1820.

¹⁵ Buhari, Et'ime 11; Müslim, Eşribe 178: 2058; Muvatta, Sıfatu'n-Nebiy 20, 52: 928; Tirmizi, Et'ime 21: 1821.

¹⁶ Müslim, Eşribe 179: 2059; Tirmizi, Et'ime 21: 1821.

¹⁷ (Tirmizi, Kıyamet 38: 2480; İbn Mace, Et'ime 50: 3350).

incelemiştir.¹⁸

1. Açlığın Faziletleri

İbrahim Hakkı bu bölümün başlangıcında kendi yorumlarını katmadan doğrudan konu ile ilgili ayet ve hadisleri aktarmakla yetinmiştir¹⁹:

İbrahim Hakkı, ayet olarak yalnızca yukarıda bahsi geçen A'raf suresinin otuz birinci ayetini zikretmiştir. Genel hadislere geçmeden önce ise şöyle bir kudsi hadis aktarmıştır:

Ben izzeti ibadet ve taate koydum. İnsanlar ise izzeti sultanların kapılarında arıyorlar. Orada izzeti nasıl bulacaklar? Ben ilmi açıklıkta koydum. Hâlbuki insanlar onu çok yemekte arıyorlar. (Böyle olunca) ilmi nasıl bulacaklar? Ben kalbin cilalanıp parlamasını uykusuzlukta bıraktım. Hâlbuki insanlar kalbin cilasını çok uyumakta arıyorlar. Onu bu halde nasıl bulacaklar? ... Ey insanoğlu! İlmi ve ameli açıklıkta, kalp cilasını gece uyanık kalmakta, hikmeti sükût etmekte, üns ve konuşmayı uzlet etmekte, muhabbet ve rızayı dünyadan geçmekte ara...

İbrahim Hakkı bu kudsi hadisten sonra başka kaynaklarda pek rastlanmayan çok sayıda hadis nakletmiştir. Bunlardan bazıları şunlardır:²⁰

“Tok karına yemek haramdır ve hastalıktır.”

“Allah bir kulunu sevdiği zaman, onu yiyeceği ucuz olan yerde aç koyar.”

“Şeytan insanın damarlarında kanın dolaşması gibi dolaşır. Onun yollarını açlık ve susuzluk ile kapamak Allah'a yakın kulların işidir.”

İbrahim Hakkı, hadislerden sonra Hz. Ömer ile ilgili bir örnek anlatmıştır. Buna göre Hz. Ömer günde bir öğün yemek yemiş; o öğünde de yalnızca on bir lokma almakla yetinirmiş. İbrahim Hakkı buraya kadar olan bölümlere hiç yorum katmamış, sadece hadisleri aktarmakla yetinmiştir. Gerçi bu aktarma işleminde günümüz bakış açısıyla yöntemsal bir sorun bulunmaktadır. Çünkü İbrahim Hakkı, naklettiği hadislerin ne kaynağını ve ne de senet zincirlerini vermiştir.

İbrahim Hakkı bu bölümü on bir beyitlik bir şiirle bitirmiştir. Konuyla ilgili kendi düşüncelerini de bu şiir aracılığı ile aktarmaya çalışmıştır. Şiirin genelinde açlığa metafizik bir övgü söz konusudur. O, şiirinde, dini açıdan yükselmek isteyen bir kulun kendisini açlığa alıştırmasını ve açlığın kendisine

¹⁸ Erzurumlu İbrahim Hakkı. (1992). **Marifetname**. Sadeleştiren: Aptullah Aydın. İstanbul: Mehdi Yayınları, s.346

¹⁹ A.g.e. s.346 – 348

²⁰ A.g.e. s.347

katacağı faziletlerle yoluna devam etmesini öğütlemiştir. Şiirin son beyiti şöyledir:²¹

Gel ey Hakkı bu yeme ve uykuyu koy, faksu fena iste

Ki viran olsa ten köşkü, bulursun genc-i pin kani

Beyitte özetle, İbrahim Hakkı kendisini yemek ve uykudan uzaklaşmaya, zor olana talip olmaya davet etmektedir. Ona göre beden zayıfladıkça insan daha çok kanaatkâr olacaktır.

2. Çok Yemenin Zararları, Aç Kalmanın Yararları

İbrahim Hakkı'ya göre yemek içmekten başka nimet bilmeyenlerin ilimleri az, azapları çok olur. Çünkü tokluk hastalıkların kaynağı olup hikmeti giderir. Kalbe katılık ve ağırlık verir. Onun ilacı ise açlıktır.²²

Ona göre,²³ Allah bir kulun iyiliğini istese ve ona yardım etse, ilk önce onun midasını yemekten, şehvetini de cinsi münasebetten keser. Allah, ikram ettiği kuluna az yiyip az konuşmasını ve az uyumasını ilham eder. Bunların fazlası beden zarar verir. Az yiyenin derdi az, sağlığı yerinde ve ömrü uzun olur.

Peygamberlerin yemekleri velilerin makamıdır. Açlık, hikmet bulutu, akılları açan bir deniz, ruhları tahrik eden bir rüzgâr, bedenin iyi özelliklerini açığa çıkaran bir anatomidir. Açlık, faziletlere bulaşan hastalıkların ilacı, akılları parlatan bir cila, kalbin merhemi, kuvvet ağacının meyvesi, iffet sıfatının süsü, gönle girmenin yolu ve büyük bir hediyedir. Açlık, hastalığa şifa, dertlere deva, velilere süs, düşmanlara azab ve fetihlerin anahtarıdır. Açlık, nefsin isteklerini keser, kalbe hayat verir, bilgi öğrenmeyi kolaylaştırır. Bu nedenle ariflerin açlığı arınma, zahidlerin açlığı hikmet, âşıkların açlığı Allah'a yakın olmaktır. Açlık, en tatlı yemek olup Mevla'nın bir ziyafetidir.²⁴

Tokluk ise akıl ve zekâ giderici, cahillik ve zulmetin sebebidir. Ancak nefsinin esiri olanlar tokluk için çok çabalarlar. Şeytanın tohumu olan vesvesenin tarlası tokların midesidir. Doyana kadar yemek yemeye 'ekl' denir ki bu, hayvanlardan farklı olmayan bir durumdur. Allah'ın arzadaki yemeği açlıktır. Veliler onunla doyar. Tokluk ise insanın düşmanı olup cehalet ve günaha sebep olur.²⁵

İbrahim Hakkı bu bölümün sonuna da beş beyitlik bir şiir eklemiştir. Şiirin geneli oruç tutma ve açlığın insana sağladığı yararlar üzerine olup, son

²¹ A.g.e. s.348

²² A.g.e. s.348

²³ A.g.e. s.348

²⁴ A.g.e. s.349

²⁵ A.g.e. s.349

beyiti şöyledir:²⁶

Hakkı, dünû gün daim ol kâ'mû hem saim

Dol aşk ile ol haim koy sureti, koy sureti bil mana

Beyitte özetle, İbrahim Hakkı kendisine sürekli oruçlu olmaya gayret göstermesini tavsiye etmekte, böyle yaparsa ilahi aşk ile dolacağını (sarhoş olacağını) ve görünüşleri terk ederek asıl manaya ulaşacağını anlatmaktadır.

3. Tokluğun Zararları, Açlığın Fazileti

Üç şey vardır ki bunlar kalbe sıkıntı verir: Çok yemek, çok uyumak, çok konuşmak. Mide dolunca ruh ölür ve beden ruh olur. Karın acıkınca ise beden ruha dönüşür. Beden sağlığı ancak aç kalmakla veya az yemekle sağlanabilir. Ruhun sağlığı az uyumaya bağlıdır. İnsan tok olunca akıl ondan gider ve tokluk sürdüğü müddetçe geri gelmez. Tokluk hastalıkların ve dertlerin kaynağıdır. Açlık, az uyumaya yardımcı olur. Az uyumak da az konuşmaya yardımcı olur.²⁷

Tokluğun yol açtığı vehim, vesvese ve insan nefsindeki ateşler açlık sayesinde söner. Örneğin delilerin deliliği acıktıklarında azalır, sakin ve akıllı hale dönerler. Açlık, nefsin telaşına, kararsızlığına ve sabırsızlığına ilaçtır. Tokluk kalpteki hikmeti siler, açlık ise ilmi yok eder. Tokluk, kalbi sağır ve dilsiz kılar. Yemek yeme nasıl ki midenin gıdası ise, açlık da ruhun ve gönlün gıdasıdır.²⁸

İbrahim Hakkı bu bölümün sonunda şiir vermemiştir. Ancak bir şeyh ile müridi arasında geçen bir konuşmayı aktarmıştır.²⁹ Mürid, şeyhine acıktığını söyler. Şeyh de müride 'Allah'ı zikret' der. İkinci gün mürid güçsüz düştüğünü söyler. Şeyh 'gücü Allah'tan iste' der. Üçüncü gün mürid azığın ne olduğunu sorar. Şeyh de, 'şeyhi hiç ölmeyen müridin zikridir' diye cevap verir. Dördüncü gün mürid. Allah'ın muhabbeti ve cezbesi ile iftar eder ve ilahi aşk ile dolar.

4. Yemek Nasıl Azaltılır? Miktarı, Faydası Ve Sırları Nelerdir?

İbrahim Hakkı'ya göre³⁰ az yemekten kasıt, şehevi ve hayvani nefsi yenik düşürmektir. Amacı ise kalbi her türlü pislik ve kötü huylardan temizlemektir. Açlık kalbin yağını eritir ve kan miktarını azaltır. Böylece kalp, her türlü dünyevi istek ve arzudan uzaklaşır. Nefsin karanlığı ortadan kalktığı için kalp Allah'ın nuruyla cilalanır. İnsanda sevgi ve muhabbet hâkim olur. Bunu başaran

²⁶ A.g.e. s.349

²⁷ A.g.e. s.350

²⁸ A.g.e. s.350

²⁹ A.g.e. s.350 – 351

³⁰ A.g.e. s.351

insan Allah katında meleklerden daha sevimli olur.

İbrahim Hakkı, tarikata yeni girenlerin yemek konusunda nasıl davranması gerektiği ile ilgili bazı bilgiler de vermiştir. Buna göre, yeni başlayanlar yemek konusunda orta yolu tutmalıdırlar. Orta yemekten kasıt, günde elli ile yüz dirhem arasında bir şeyler yemektir.³¹ Bu da günümüz ölçüleriyle iki yüz elli ile dört yüz gram arasında bir ağırlığa tekabül etmektedir. İbrahim Hakkı'nın işlediği konu itibariyle oldukça metafizik bir söylemden çıkıp bu tarzda somut ölçü birimlerini telaffuz etmesi, genel üslubu açısından şaşırtıcıdır.

İbrahim Hakkı, sonrasında “Karnınızı acıktırın ki, kalbinizle Rabbinizi görebilesiniz” mealindeki hadisten hareketle bazı yorumlarda bulunmuştur. Buna göre, şeytanın askerleri yenilen gıdadan pay almak için insan vücuduna yerleşirler. Fazla yemek yenirse bu askerler de fazla güçlenir ve nefsin karanlığı bedeni sarar. Ayrıca gıdalardan oluşan nem ve yaşlık beyin damarlarını tembelleştirir. Bu da duyuları zayıflatır, uykuyu getirir ve böylece hatırlama azalır.³²

İbrahim Hakkı, “...İşte bunlar, hayvanlar gibi, hatta daha da aşağıdırlar...”³³ ayetinin tefsirinden hareketle, kendini yeme içmenin emrine veren kimselerin bitkilerin seviyesine indiklerini söylemiştir. Ona göre akıllı insan bu seviyeye razı olmaz ve kendine kuvvet verecek miktardan fazlasını terk eder. İnsan ancak bu şekilde bitki ve hayvanların mertebesinde kurtulup insan seviyesine çıkabilecektir. İnsan açlığa sabrederse kâmil insan seviyesine ulaşır. Açlık da kâmil insanlara zarar vermez, bilakis huzurlarını artırır.³⁴

İbrahim Hakkı'nın bir kısmını aktardığı ve tefsir ettiği ayetin tamamı şöyledir: “Andolsun biz, cinler ve insanlardan, kalpleri olup da bunlarla anlamayan, gözleri olup da bunlarla görmeyen, kulakları olup da bunlarla işitmeyen birçoklarını cehennem için var ettik. İşte bunlar hayvanlar gibi, hatta daha da aşağıdadırlar. İşte bunlar gafillerin ta kendileridir.”³⁵ Kanaatimizce ayet bütünü itibariyle dikkate alındığında ana vurgunun kulluk, tefekkür ve tevhid inancına ilişkin olduğu görülmektedir. Bu bağlamda İbrahim Hakkı'nın yaptığı çıkarımın biraz zorlama olduğunu söylemek gerekmektedir.

5. Tokluğun Belirtileri, Açlığın Kerametleri

İbrahim Hakkı'ya göre³⁶ her türlü kalp hastalığının kaynağı yemek

³¹ A.g.e. s.351

³² A.g.e. s.351

³³ Kur'ân: 7/179

³⁴ A.g.e. s.352

³⁵ Kur'ân: 7/179

³⁶ A.g.e. s.352

isteğidir. Bu istek iyi ahlaki kötü, cennetliği cehennemlik, akli nefse köle yapar. Açlığın tadını alan, doyduğunda üzülür. Çünkü tok, nefse yenilmeye mahkûmdur. Fazla yiyen aslında kendi ömründen yemektir, zira tokluk ömrü azaltır.

Midesine mahkûm olan zavallıların akılları ve kalpleri yok olur, kulakları duymaz, gözleri görmez ve tenasül organına köle olurlar. Bunların hayatları tıpkı hayvanlar gibi, şehvet peşinde koşmakla geçer. Bunun tek kurtuluş yolu, hayvani nefsi açlıkla terbiye etmektir. Şehvi isteklerin boyunduruğundan kurtulanların kalplerindeki ruhlar kuvvetlenir, ilim ve adalet üzere olurlar. Ağzı kapananın kalbi açılır. Kendisine aşk şarabı içirilir ve azık olarak da nur ekmeği.³⁷

Bu durum, ruhun gençleşmesine yol açar. Pir olan daima genç kalır ve yüzü nurlanır. Âlemin sırları, gece ve gündüz bu kimselerin kalplerine nur damlaları şeklinde yağar. Bu aşamaya ulaşan gönül, artık beden çöplüğünde dertlenir. Çünkü temeli toprak olan maddenin gıdası yine topraktır.³⁸ İbrahim Hakkı, burada açlık ile başlayan serüveni bir ileri adıma taşımakta ve ölümü övmektedir.

Ona göre³⁹ tadı alınan her lokma ile ruha bir zincir vurulmaktadır. Ruh böyle onanın beyni vehim ve vesveselerden kurtulmaz. Bu insanların hareketleri kötü, işleri sahte olur. Akıllı kişiye yemek olarak birkaç lokma arpa ekmeği kâfi gelmelidir. Bu, onun nefsini zayıflatır, ruhunu ise güçlendirir. Ruh böylece zincirlerinden kurtulur ve kâmil insanlar mertebesine geçer.

6. Tokluğun Zararları, Orucun Faydaları

İbrahim Hakkı bu bölüme şu öğütlerle başlamıştır:⁴⁰ Kişi, kendini taşıyacak kadar yemek yemeli, kendi taşıyabileceği kadar değil. Yemeği kişi yemeli, yemek onu yememeli. İnsan yemeği yerse, yemek ruhuna nur olur. Yemek insanı yerse hepsi perişan olur.

Kazanılan malın nasıl zekâtı varsa bedeninin de vardır. Bedenin zekâtı ise oruç ve gece ibadetidir. Çok yiyen kimsenin sıkıntısı çok, sağlığı az olur. Midesine ve şehvi arzularına düşkün olan kimsenin değeri, bağırsaklarından dışarı atılan kadardır. Az yemek iffet, çok yemek israftır. Can az uyumakla, akıl az konuşmakla rahata kavuşur.⁴¹

İbrahim Hakkı, Hz. Peygamber ve Ebu Hureyre'nin açıklıklarına ilişkin bir

³⁷ A.g.e. s.353

³⁸ A.g.e. s.353

³⁹ A.g.e. s.353

⁴⁰ A.g.e. s.353

⁴¹ A.g.e. s.354

iki örnek verdikten sonra, şeyhinin bu konuda kendisine şöyle nasihatte bulunduğunu anlatmaktadır.⁴²

“Molla İbrahim, ben gündüz ve gece bir defa yemek yerim. Yemek çeşidi ne olursa olsun, bir haftalık yiyeceğin yalnızca bir pidedir. Et suyu nefsi terbiyeye engel olmaz. Altı gün zarfında iki bardak su içer, yatsı namazından sonra uyur, daha sonra kalkar ve sabaha kadar ibadet ederim. Pazartesi ve Perşembe günlerini ise oruçlu geçiririm.”

7. Tokluğun On Zararı, Az Yemenin Faziletleri

İbrahim Hakkı'ya göre,⁴³ marifet yoluna girmek ve bu yolda yürümek isteyenler, öncelikle midelerini haram lokmadan muhafaza etmelidirler. Marifet yolunun başlangıcı burasıdır. Çünkü mideyi korumak, diğer organları korumaktan daha zordur. Hatta kişi, midesini haramdan koruduğu gibi, helal lokmanın fazlasından da korumalıdır. Çünkü fazla yemeği sindirmekle meşgul olan midenin bedene ve ruha verdiği sıkıntı diğer organlarınkinden daha fazladır.

Mide, kendisinde hem hafiflik ve zayıflık, hem de kuvvet bulunan bir kaynaktır. İbrahim Hakkı'ya göre bu kaynak ile birleşen oburluğun zararları anlatmakla bitmez. Ancak bunlardan on tanesi vardır ki, insanı helak edebilecek vasıflara sahiptirler. Oburluğun bu on etkisi şöyledir:⁴⁴

Birincisi, midenin gereğinden fazla doldurulması kalbi katılaştırır, karartır ve nurunu söndürür. Çünkü mide, kalbin hemen altında bulunur ve kaynayan bir kazanı andırır. Buradan çıkan buhar fazla olursa hemen üstündeki kalpte kararma, kirlenme ve değişme meydana gelir. Bununla ilgili olarak peygamber efendimiz: “Kalplerinizi fazla yemek ve içmek ile öldürmeyiniz. Su içinde kalan ekinler nasıl ölüyorsa, kalpler de çok yemekle ölür.” buyurmuşlardır.

İkincisi, çok yemek organların gereğinden fazla çalışmasına ve kısa sürede yıpranmasına neden olur. Çünkü dolu mide, bu enerjiyi atmak için boş yere gezmek, boş işlerle uğraşmak, çok konuşmak ve cima yapmak ister. Buda vücudu gereksiz yere yıpratır. Mide işlerin ve sözlerin tohumunu büyüten yerdir. Bu tohum haram ile karışır, yani mideye haram lokma girerse, beden de haram işlere meyleder.

Üçüncüsü, fazla yemek, ilim ve idrak azlığına yol açar. Çünkü kaynayan bir kazan olan midedeki gıdanın buharı algılamayı ve zekâyı olumsuz etkiler.

Dördüncüsü, çok yiyen kişilerin ibadetleri azalır. Çünkü çok yemek

⁴² A.g.e. s.354

⁴³ A.g.e. s.354

⁴⁴ A.g.e. s.355 – 357

bedene ağırlık ve uyku verir. Bu durumdaki insan da ibadet yapamaz ve hayvan leşinden farksız olur. İbadet için zindelik gerekir. Bu da az yemek ve nefis mücadelesi ile yapılır.

Beşincisi, çok yiyen kimse ibadetten zevk alamaz. İbrahim Hakkı konuyu örneklendirmek için Hz. Ebubekir'in şunları söylediğini aktarmıştır: "Müslüman olduktan sonra karnımı bir kez olsun bile tıka basa doldurmadım. Bunu Allah'a ibadet zevkinden mahrum kalmamak için yaptım. Yine Müslüman olduğumdan bu yana kana kana su içmiş değilim. Bunu da Allah'ı görme ve ona kavuşma lezzetinden mahrum kalmamak için yaptım."

Altıncısı, çok yemekle harama düşme tehlikesi vardır. Zira helal az, haram ise bol gelir. İbrahim Hakkı bu düşüncesini, peygamberden naklettiği şu hadise dayandırmaktadır: "Helal sana damla damla gelir. Haram ise sel gibi gelir."

Yedincisi, çok yemenin çok külfeti vardır. Bunlar, yenilecek şeyin kazanılması, getirilmesi, hazırlanması, sindirilmesi, gereksiz kısımların dışarı atılması vb. dir. Ayrıca çok yemeye bağlı olarak ortaya çıkan hastalıklardan kurtulmak için de ciddi bir uğraş gerekmektedir.

Sekizincisi, çok yemek ölüm döşeginde çekilen hastalıkların şiddetini artırır. İbrahim Hakkı, bu başlıkta başka hiçbir şey eklemeyerek yalnızca şu hadisi nakletmekle yetinmiştir: "Ölüm hastalığının şiddeti, dünya lezzetlerinin azlığına ve çokluğuna göredir. Yemek ve içmek dünya lezzetlerinden sayılır. Bunları çok yapan ölüm hastalığının şiddetini arttırmış olur."

Dokuzuncusu, çok yemek kişinin ahrete olan bağlılığını azaltır. İbrahim Hakkı konuya delil olmak üzere şu ayeti zikretmiştir: "...Dünya hayatınızda güzellikleri bitirdiniz, onların zevkini sürdürünüz..."⁴⁵ Ona göre bu ayet, dünyada lezzetlerle kavuşmanın, ahrette acılarla muhatap olmaya yol açacağına delalettir. Kişi dünyadan ne kadar çok lezzet alırsa, ahiret lezzetinden o kadar mahrum kalır. Çok yemek de bu dünyanın lezzetlerindedir.

Onuncusu, çok yemekte arlanma ve kınanma vardır. Çünkü çok yemek şehveti artırır ve faziletleri azaltır. Dünyadayken helalinden yenilenler için verilecek hesap, haram olarak yenilenler için ise bedeller vardır. Dünya nimetleri bir hayal ve serap gibidir. Onlara dalmak insana zarardan başka bir şey getirmez.

İbrahim Hakkı çok yemenin zararlarını bu şekilde saydıktan sonra, az yemenin çok sayıda yararı olduğunu belirterek bunlardan bazılarını şu şekilde saymıştır:⁴⁶ Az yemek gönlü temizler, kalbi cilalandırır, ruhu nurlandırır, bedeni

⁴⁵ Kur'ân: 46/20

⁴⁶ A.g.e. s.357

sağlıklı yapar ve hafızayı kuvvetlendirir. Kıyamet günü yaşanabilecek şiddetli açlığı hatırlamak ise Allah'a kolayca yönelmeyi, ibadete devam etmeyi, abdestli olmayı, cömert davranmayı, fakirlere yardım etmeyi ve yetimleri korumayı sağlar.

İbrahim Hakkı'ya göre,⁴⁷ yemek miktarını azaltmak için yukarıda sayılan fayda ve zararlar sürekli hatırlanmalıdır. Ona göre az yemek, yemeğin kötüsünü yemek değildir. Ona göre imkânlar ölçüsünde, mevcutlar arasında en iyi yemek yenilmelidir. Tercihen yağlı bir kap yemek, bir günlük öğün ihtiyacını karşılayabilecektir. Onu da gece yemek daha doğrudur. İbrahim Hakkı, çok yemek yiyenlerle bir arada bulunmamak gerektiğini de belirtmiştir. Ayrıca yediklerin tartı ile yapılmasını öğütlemiştir. Ona göre kişi yediğini her gün bir miktar azaltarak elli dirhem (yaklaşık iki yüz gram) yemekle yetinceye kadar bunu sürdürmelidir.

8. Açlığın Çeşitleri İle Hal ve Makamları

İbrahim Hakkı'ya göre nasıl ki uzlet konuşmamayı içeriyorsa açlık da uykusuzluğu ihtiva eder. İki türlü açlık vardır.⁴⁸

Birincisi, kişinin kendi isteği ile aç kalmasıdır. Bu, kendini ahiret yoluna veren ve dünyadan el etek çekenlerin açlığıdır.

İkincisi, hakikate erenlerin açlığıdır. Bunlar, Allah ile yakınlaştıkları üns zamanları ara sıra yerler. Heyben zamanında ise çok yerler. Fakat salıklar (tarikât ehli) için fazla yemek, Allah'tan uzaklaşmalarına ve huzur-ü ilahiden kovulmalarına yol açar. Az yemeleri halinde ise gönülleri Allah sevgisi ile dolar ve sırları anlama kabiliyeti kazanırlar. Bu bir denge durumudur. Haddinden fazla aç kalmak ise doğru değildir. Zira fazla açlık, aklı karıştır ve sağlığı bozar.

Bu nedenle tarikata yeni giren salıklar aç kalma hususunda orta yolu benimsemelidirler. Başlangıçta oruç tutarak yemek yeme miktarı azaltılabilir. Sonrasında yirmi dört saatte bir öğün olacak şekilde yemeye alışılmalıdır. Bunun devamında ise haftada bir iki öğün ile yetinecek şekilde kendini alıştırmalıdır. Marifetullah derecesine ermek isteyenlerin takip etmesi gereken yol budur.⁴⁹

İbrahim Hakkı'ya göre⁵⁰ açlık, tarikata yeni girenlere mütevazılık ve sükûnet kazandırır. Hakikate erenlerde ise açlığın etkileri gönül rahatlığı, kalp inceliği ve beşeriyetten uzaklaşmak şeklinde görülür. İbrahim Hakkı'ya açlığın insana sağladığı makam öyle yüksektir ki, o makama ulaşanlar garip sırlara

⁴⁷ A.g.e. s.357

⁴⁸ A.g.e. s.357 – 358

⁴⁹ A.g.e. s.358

⁵⁰ A.g.e. s.358

vakıf olurlar ve acayip hallere girerler. Açlığın normal insanlara sağladığı fayda ise beden sağlığı, huyların güzelleşmesi ve sağlıklı düşünebilme kabiliyetinin gelişmesidir. Buna karşılık imanı zayıf kişilerde ise açlık, pek çok kötülöklere ve hoş olmayan hallere yol açar.

İbrahim Hakkı, bu bölümü ve genel olarak açlık mevzusunu, konunun sonuna eklediği, şu ana kadar açlık ile ilintili anlatılanlarla hemen hemen aynı içeriğe sahip olan on dokuz beyitlik bir şiirle sonlandırmıştır.

SONUÇ

On sekizinci yüzyılda yaşamış Türk ve İslam düşünürü olan Erzurumlu İbrahim Hakkı, klasik İslam inancındaki az yemenin övüldüğü anlayışı, mensubu olduğu tarikat yolunun bakış açısıyla sentezleyerek, sufi bir tarzda yorumlamıştır. Tarikatların, dini daha iyi yaşama anlayışına bağlı olarak az yeme kuralını çok önemsendiği görölmektedir.

Temel amacı insanı, bedensel ve dünyevi her türlü istek ve arzudan uzaklaşarak Allah'a yakınlaştırmak olan tarikat yolu, sınırları ve kapsamı tam olarak bilinmeyen bir yoldur. Çünkü tarikat ehlinin, bedeninin ve dünyanın sınırlarını aşarak varmayı umduğu keşf âlemi, normal aklın ve normal insan yaşamının tâbi olduğu ilkelerin geçerli olmadığı farklı bir metafizik düzlemdir.

İbrahim Hakkı'ya göre açlık, insanı bu dünyadan alıp ancak kâmil insanların, peygamberlerin ve meleklerin müşahede edebildiği o üst düzleme çıkaran bir anahtardır. Açlık, bu şekilde farklı bir metafizik boyuttan ele alınınca, açlığa ilişkin İbrahim Hakkı tarafından dile getirilen ifadelerin günlük dil aracılığı ile anlaşılması oldukça güçleşmektedir. Onun bahsettiği açlık veya az yeme olayı, tıbbi birtakım yararları nedeniyle övölmemiştir. Esasen onun açlığın bedensel yararlarına ilişkin kurduğu cümleler, tarikata yeni dâhil olanların veya henüz dâhil olmayanların mevzuyu daha kolay anlamalarını sağlamak içindir. Zira onun açlığı övmesinin asıl sebebi, insanın aşağıların en aşağısından yukarıların en yukarisına doğru olan yolculuğunda ona kılavuzluk etmesinden kaynaklanmaktadır.

İbrahim Hakkı, bu konuda ve Marifetname'nin genelinde şiirsel bir anlatımı tercih etmiştir. Bu anlatım biçiminden mi, yoksa konunun çok metafizik bir boyuttan ele alınması sebebiyle mi olduğu bilinmez ama konunun ele alınışında bazı bilimsel eksiklerin olduğunu söylemek gerekmektedir.

Bu eksiklerden en önemlisi, çok sayıda hadis nakletmiş olmasına rağmen, ne bu hadislere ilişkin kaynak göstermiştir, ne de bu hadisleri rivayet eden ravilere ya da hadislerin nakil zincirlerine ilişkin bilgi vermiştir. Elbette bu durum, naklettiği hadislerin gerçekte hadis olmadığı hükmünü çıkarmamıza sebebiyet vermez. Ancak bu durum hem genel İslami ilimler, hem de hadis

usulü açısından önemli bir eksikliklerdir.

İbrahim Hakkı, genel olarak açlığın yararları ve tokluğun zararları konusunu işlediği bu bölümü kendi içinde sekiz başlığa ayırarak işlemiştir. Ancak başlıklar ve altında anlatılanlar dikkatle incelendiğinde, bu başlıkların ve altlarında işlenen konuların çok bezer olduğu, dolayısıyla bu kadar başlığa gerek olmadığı sonucuna ulaşılacaktır.

İbrahim Hakkı, hem bu bölümde, hem de Marifetname'nin genelinde konuya "Ey aziz! Ehlullah diyor ki:" şeklinde başlamıştır. Bu ifade bazen "kâmil bir zat diyor ki," şeklinde de görülmektedir. Bu ifadelerle, dile getirdiği düşüncelerin aslında kendisine ait olmadığı şeklinde bir izlenim vermeyi tercih etmiştir. Ancak bu durumda da, anlatılan ifadelerin kime ait olduğu ile ilgili bir belirsizlik çıkmaktadır. Gerçi bu durum bilimsel bir hata olmaktan çok, tarikat ehli birinin kendisini ön plana çıkarmama isteğinden yani mütevazılıktan kaynaklanmış olabilir.

İbrahim Hakkı, tarikat ehli için ne kadar yemek yemenin uygun olduğuna dair bazı yerlerde niceliksel ölçüler vermiştir. Bu ölçüler arasında bazı çelişkiler gözlemlenmektedir. Örneğin altıncı bölümde şeyhinin ağzından, her gün bir öğün olarak belirttiği ölçüyü sekizinci bölümde haftada bir iki öğüne düşürmüştür.

Bunların yanında İbrahim Hakkı, ele aldığı konular ve verdiği bilgiler itibariyle Türk İslam düşünce tarihine önemli katkılar sağlamış bir düşünürdür. İfadelerindeki çelişkiler ya da bilimsel eksiklikler onun bu değerini düşürmez. Bunun yerine onun ifadelerinde çelişki gibi görünen yönleri, konunun metafizik boyutuna bağlı olarak yeri geldiğinde farklılaşan üslup ve ifade değişiklikleri olarak kabul etmek daha doğru olacaktır.

KAYNAKÇA

- ALTINTAŞ, H. (1981). **Marifetname'de Tasavvuf**. İstanbul: Cimtay Matbaası
- AYDIN, A. (1992). **İbrahim Hakkı'nın Hayatı** (Marifetname içinde). İstanbul: Mehdi Yayınları
- Büyük Türkçe Sözlük. (2013). "İsraf" maddesi. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları
Web:
http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&arama=kelime&guid=TDK.GTS.52a84981465817.89042567 adresinden 11.12.2013'te alınmıştır.
- ÇELEBİOĞLU, A. (1988). **Erzurumlu İbrahim Hakkı**. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları
- Diyanet İşleri Başkanlığı (DİB) (2013). **Kur'ân-ı Kerim Meali**. Web:
<http://kuran.diyanet.gov.tr/meal.html> adresinden 11.12.2013'te alınmıştır.

Erzurumlu İbrahim Hakkı. (1992). **Marifetname**. Sadeleştiren: Aptullah Aydın. İstanbul: Mehdi Yayınları

FAZLIOĞLU, Ş. (Trh.) **Ta'lim ile İrşad Arasında: Erzurumlu İbrahim Hakkı'nın Medrese Ders Müfredatı** Web: http://www.ihsanfazlioglu.net/Sukran_Fazlioglu/Erzurumlu_Ibrahim_Ders_Mufredati.pdf adresinden 11.12.2013'te alınmıştır.

KAZAR, M. (2001). **Erzurumlu İbrahim Hakkı: Hayatı Kişiliği ve Eserleri**. Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı: 16, Erzurum

KOÇİN, A. (Kasım 1990). **XVIII. Yüzyılın Ünlü Düşünür ve Bilim Adamı: Erzurumlu İbrahim Hakkı**. Bilim Teknik Dergisi

Web: <http://www.biltek.tubitak.gov.tr/bilgipaket/biliminsanlari/caginiasanlar/S-276-54.pdf> adresinden 11.12.2013'te alınmıştır.

Kutub'u – Sitte (2013). **Çok Yemeyi Zemm Eden Hadisler**.

Web: <http://kutubusitte.com/Hadisler/yiyecekler.htm>, adresinden 11.12.2013'te